Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка”

Кафедра беларускага і рускага мовазнаўства

Вучэбны матэрыял па тэме

“Спражэнне дзеясловаў.Канчаткі спрагальных формаў”

па дысцыпліне “Беларуская мова”
для спецыяльнасці:
1-01 01 01 Дашкольная адукацыя

Склала дацэнт Мордас Н.Р.

Мінск

2019

ЗМЕСТ

1. Тэарэтычны раздзел

1.1. Канчаткі дзеясловаў I спражэння

1.2. Канчаткі дзеясловаў II спражэння

1.3. Рознаспрагальныя дзеясловы

1.4. Вызначэнне спражэння па форме інфінітыва

2. Пытанні да самакантролю ведаў

3. Практычныя заданні

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

1. Тэарэтычны раздзел

1.1. Канчаткі дзеясловаў І спражэння

Спражэнне – гэта змяненне дзеясловаў па асобах і ліках у цяперашнім і будучым часе абвеснага ладу. У залежнасці ад характару асабовых канчаткаў выдзяляюць два тыпы спражэння дзеясловаў – першае і другое. Дзеясловы І і ІІ спражэння ў цяперашнім і будучым простым часе адрозніваюцца канчаткамі.

Для дзеясловаў ***І спражэння*** характэрны канчаткі:

Адзіночны лік

1-я асоба	–у (-ю)	*вяду*	*чытаю*	*бяру*	*пішу*
2-я асоба	-еш (-эш, -аш)	*вядзеш*	*чытаеш*	*бярэш*	*пішаш*
3-я асоба	-е (-э, -а)	*вядзе*	*чытае*	*бярэ*	*піша*

Множны лік

1-я асоба	–ём (-ем, -ом, -ам)	*вядзём*	*чытаем*	*бяром*	*пішам*
2-я асоба	-яце (-еце, -аце)	*ведзяце*	*чытаеце*	*бераце*	*пішаце*
3-я асоба	-уць (-юць)	*вядуць*	*чытаюць*	*бяруць*	*пішуць*

1.2. Канчаткі дзеясловаў ІІ спражэння

Для дзеясловаў ***ІІ спражэння*** характэрны канчаткі:

Адзіночны лік

1-я асоба	–у (-ю)	*сяджу*	*маўчу*	*гаманю*	*гавару*
2-я асоба	-іш (-ыш)	*сядзіш*	*маўчыш*	*гамоніш*	*гаворыш*
3-я асоба	-іць (-ыць)	*сядзіць*	*маўчыць*	*гамоніць*	*гаворыць*

Множны лік

1-я асоба	–ім (-ым)	*сядзім*	*маўчым*	*гамонім*	*гаворым*
2-я асоба	-іце (-ыце)	*седзіце*	*маўчыце*	*гамоніце*	*гаворыце*

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

3-я асоба	-аць (-яць)	*сядзяць*	*маўчаць*	*гамоняць*	*гавораць*

1.3. Рознаспрагальныя дзеясловы

Дзеясловы, якія маюць канчаткі розных тыпаў спражэння, называюцца ***рознаспрагальнымі.*** У беларускай мове да рознаспрагальных адносяцца дзеясловы *бегчы, есці, даць*. Пры змяненні па асобах і ліках у цяперашнім і простым будучым часе яны набываюць канчаткі як I, так і II спражэння:

Адзіночны лік

1-я асоба	*бягу*	*ем*	*дам*
2-я асоба	*бяжыш*	*ясі*	*дасі*
3-я асоба	*бяжыць*	*есць*	*дасць*

Множны лік

1-я асоба	*бяжым*	*ядзім*	*дадзім*
2-я асоба	*бежыце*	*ясце*	*дасце*
3-я асоба	*бягуць*	*ядуць*	*дадуць*

Дзеяслоў *бегчы* ў 3-й асобе мн. ліку мае канчатак I спражэння, у астатніх – II; *есці, даць* (старажытнае нетэматычнае спражэнне) у 1-й асобе множнага ліку мае канчатак II спражэння, у 3-й асобе – I спражэння, у 1-й асобе – канчатак II спражэння, канчатак 2-й асобы не ўласцівы ні I, ні II спражэнню.

1.4. Вызначэнне спражэння па форме інфінітыва

Тып спражэння зручней за ўсё вызначаць па канчатках 2-й асобы адзіночнага ліку і 3-й асобы множнага ліку. Дзеясловы I спражэння у 2-й асобе адзіночнага ліку маюць канчатак *-еш (-эш, -аш)*: *нясеш, бярэш, пішаш*; а дзеясловы II спражэння – канчатак *-іш (-ыш): сядзіш, просіш, гаворыш.* У 3-й асобе множнага ліку да дзеясловаў I спражэння характэрны канчатак *-уць (-юць): нясуць, пішуць, гуляюць*, а для дзеясловаў II спражэння – канчатак *-аць (-яць): гавораць, сядзяць, возяць*.

Вызначыць тып спражэння можна і па неазначальнай форме. Да II спражэння адносяцца дзеясловы, якія ў інфінітыве заканчваюцца на *-іць, -ыць (бяліць, мясіць, варыць, вучыць*), дзе *-і-*, *-ы-* суфікс. Аднаскладовыя і

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ўтварэнні ад іх, дзе гэта не суфіксы, -- да I спражэння (*біць, ліць, піць, рыць*); на *–ець, -эць,* калі *–е,* -э не захоўваюцца ў 1-й асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу (*глядзець – гляджу, сядзець, гарэць;* выключэнне -- *хацець*), *гнаць, вярцець, цярпець, ненавідзець, стаяць, баяцца, належаць, спаць.* Усе астатнія дзеясловы адносяцца да I спражэння.

2. Пытанні да самакантролю ведаў

1. Якое змяненне дзеясловаў называецца спражэннем?

2. Якія тыпы спражэння існуюць у сучаснай беларускай мове?

3. Ахарактарызуйце канчаткі дзеясловаў I спражэння.

4. Ахарактарызуйце канчаткі дзеясловаў II спражэння

5.Чаму некаторыя дзеясловы называюцца рознаспрагальнымі? Назавіце іх.

6. Ахарактарызуйце канчаткі рознаспрагальных дзеясловаў.

7. Якімі спосабамі можна вызначыць спражэнне дзеясловаў?

8. Як вызначаецца спражэнне дзеяслова па асабовых канчатках?

9. Як вызначаецца спражэнне дзеяслова па інфінітыве?

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

3. Практычныя заданні

Заданне 1. Падбярыце да кожнай з пададзеных назваў птушак дзеяслоў для абазначэння іх спеваў. Вызначце спражэнне дзеясловаў. Пастаўце інфінітывы ў формы 1-й, 2-й і 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга часу, абазначце канчаткі.

Бугай, бусел, варона, глушэц, голуб, груган, гусь, драч, зязюля, качка, кнігаўка, курыца, певень, салавей, сініца.

Словы для даведак: буркаваць, гагатаць, каркаць, кігікаць, клекатаць, кракаць, крычаць, крумкаць, куваць, кукарэкаць, сакатаць, скрыпець, такаваць, цінькаць, шчоўкаць.

Заданне 2. Праспрагайце пісьмова дзеясловы, падкрэсліце канчаткі, вызначце спражэнне.

Браць, спяваць, ляжаць, варочаць, перадаць.

Заданне 3. Прачытайце тэкст, выпішыце з яго 8 дзеясловаў, укажыце ў дужках спражэнне.

З усіх сродкаў выхавання, якія ёсць у нас, у людзей, самым выпрабаваным і надзейным было і будзе слова.

Няшчасны на ўсё жыццё той чалавекк, якому не трапіўся настаўнік, які адкрыў бы яму радасць і асалоду далучэння да невыказанага харастава слова, да скарбаў паэзіі. Такі чалавек, дажыўшы веку, наўрад ці палюбіць кнігу, ці будзе мець у ёй друга і дарадчыка.

Нямала нашкодзіла і ўсё яшчэ шкодзіць нам даўняя недаацэнка слова як сродку выхавання. "Непавага да слова, нявер'е ў слова нараджаюць педагагічнае бескультур'е", -- сцвярджаў Васіль Аляксандравіч Сухамлінскі.

Чаму слова ў аднаго настаўніка – радасць адкрыцця, а ў другога – пакута для вучняў, для выхаванцаў? Не можа быць узаемаразумення, не можа быць тонкіх дуўэўных адносін паміж настаўнікам і вучнем там, дзе пануе коснаязычнасць, убоства думкі, бяскрыласць і беднасць мовы.

Васіль Вітка. "Выхаванне словам"

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ